

Příjmení německého původu v Českých Budějovicích

Druhé zkoumané časové období: 1948

Rovněž druhá sonda do souboru příjmení německého původu užívaných v českém prostředí byla vedena podél zásadní trhliny v česko-německé historii 20. století. Samozřejmě se dalo předpokládat, že radikální proměna československé společnosti v poválečné době – nucené vysídlení téměř všech Němců a vytvoření homogenní národní společnosti nebo alespoň snaha o přiblížení se tomuto ideálu – s sebou ponese srovnatelně radikální změny v onymickém systému. Samozřejmě nejde o žádný banálně přímočarý vztah, nelze si představovat, že s Němci odešla i všechna německá jména – jak ukázala analýza archivních materiálů (sčítacích operátů) z prvního zkoumaného období, souvislost mezi jazykem, národností a etnickou příslušností je nesmírně komplexní, a jméno je s jazykem, ze kterého pochází, spjato často pouze v diachronní perspektivě, zatímco v synchronii jednoho lidského života nebo několika málo generací není nijak spolehlivým ukazatelem. V rámci této studie se ovšem nebudeme věnovat zjišťování přesných dat k národnosti nositelů německých příjmení, z důvodu ochrany osobních údajů je ani nemáme k dispozici, ale spíše poukážeme na jisté modifikace, ke kterým došlo v kontextu kompletně proměněného složení skupiny nositelů.

Pro zkoumání německých příjmení v době poválečné (po odsunu německého obyvatelstva) jsme v SOkA České Budějovice objevili vhodný pramen. V srpnu 1948 byla provedena revize všech bytů a domů ve městě, při které byl kromě velikosti a charakteru obývaných prostor zjišťován i počet osob v nich bydlících. Kromě jmen se zde ovšem nenacházejí žádné další relevantní osobní údaje. Tyto revizní archy se nacházejí v SOkA České Budějovice a jsou volně přístupné k nahlédnutí – celkem se jedná o 28 kartonů, řazených abecedně podle ulic.¹

Historický kontext

S nuceným vysídlením německého obyvatelstva se uzavřela prozatím poslední kapitola staletého soužití Čechů a Němců na území bývalé Koruny České. První fáze (cca do počátku srpna 1945) probíhala chaoticky, neřízeně, živelně a byla provázena násilnostmi a excesy, proto se často mluví o „divokém odsunu“. Kolik Němců tenkrát odešlo, bylo vyhnáno nebo prchlo ze strachu z pomsty, už není možné přesně rekonstruovat. Tuto „divokou“ fázi ukončila

¹ SOkA České Budějovice, Fond MěNV ČB, XI. Bytový referát, XI/a Revize bytů, kartony 39-64.

Postupimská konference konaná v době od 17. července do 2. srpna 1945, při níž bylo dohodnuto vysídlení německého obyvatelstva z Polska, Česka a Maďarska a výslovně stanoveno, že odsun má probíhat „spořádaně a lidsky“.² 19. května a 2. srpna byly vydány dva prezidentské dekrety (č. 5/1945 a 33/1945, tzv. Benešovy dekrety). V prvním z nich jsou Němci výslovně označeni za „osoby státně nespolehlivé“ (§ 4.) a má s nimi být nakládáno stejně jako se „zrádci a kolaboranty“.³ Ústavní dekret ze dne 2. srpna 1945 se týkal „úpravy československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské“ a stál na počátku několikaměsíčních příprav tzv. organizovaného odsunu probíhajícího po většinu roku 1946. První transport budějovických Němců byl vypraven 24. ledna 1946,⁴ dalších celkem 12 následovalo od 9. března do 21. listopadu 1946.⁵ Celkem bylo z města vysídleno 5 433 osob, velká většina do Bavorska, někteří do sovětské zóny nebo do Rakouska. Počátkem 50. let pak byli zbylí Němci rozptýleni do českého vnitrozemí.⁶

V rámci intenzivního poválečného odněmčování („odgermanisování“) měla být však kromě osob vyhnána i slova, jména a názvy. Nechvalně známé jsou formulace Edvarda Beneše v projevech pronesených 16. 5. 1945 v Praze a 16. 6. 1945 v Táboře:

„Bude třeba nově formovat politické strany a zredukovati jejich počet proti době předválečné, nově vytvářet poměr Čechů a Slováků a vylikvidovat zejména nekompromisně Němce v zemích českých a Maďary na Slovensku, jak se jen likvidace ta dá v zájmu jednotného národního státu Čechů a Slováků vůbec provést. Heslem naším budiž: Definitivně odgermanisovat naši vlast, kulturně, hospodářsky, politicky.“⁷

„Rozhodněme se, že musíme republiku odgermanisovat, všude a ve všem. Přemýšlejte, jak to učiníme. Půjde o odgermanisování jmen, krajů, měst, zvyků – půjde o všechno, co se vůbec odgermanisovat dá. Dnes přichází pro to doba. Vzpomínejte, co germanisací

² Článek XIII Postupimské dohody v doslovném znění online např.: <http://doku.zentrum-gegen-vertreibung.de/archiv/cssr1/420.htm>, [cit. 2018-06-28].

³ Přímou v názvu: „Dekret prezidenta republiky ze dne 19. května 1945 o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů [...]“, Faksimile a německý překlad [online] [cit. 2018-06-28]. Dostupné z: http://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0095_ben&object=facsimile&st=&l=de a http://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0095_ben&object=translation&l=de.

⁴ Encyklopedie Českých Budějovic [online] [cit. 2018-06-28]. Dostupné z: <http://encyklopedie.c-budejovice.cz/clanek/odsun-nemcu>.

⁵ J. Petráš, 2007, s. 51-53.

⁶ Encyklopedie Českých Budějovic [online] [cit. 2018-06-28]. Dostupné z: <http://encyklopedie.c-budejovice.cz/clanek/odsun-nemcu>.

⁷ Kopie brožurky z roku 1946 ve formátu PDF [online] [cit. 2018-06-28]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/projev-dr-edvarda-benese-v-praze-16-kvetna-1945/>.

*se nám za ta století od dob husitských stalo. Tož heslem naším bude: **Všude a ve všem** odgermanisovat republiku.*“⁸

Tato výzva k odgermanizování mj. jazyka mluvila mnohým z duše; dobový tisk je plný plamenných obhajob českého jazyka, jeho krásy, která může nyní, po dlouhé době útlaku a neoprávněného upřednostňování němčiny, konečně rozkvést – celou řadu periodik cituje přehledový článek v časopise Naše řeč (ročník 29, č. 5-6, str. 127-138).⁹ Jazyk je vnímán jako jeden ze základních kamenů národního státu Čechů a Slováků a jeho očištění od „cizích“ prvků má zajistit, že už si nikdy nikdo nebude nárokovat „jeho“ území:

*Jak asi dávali za pravdu svým propagandistům, tvrdícím, že Čechy a Morava jsou země německé, nacističtí vojáci obsazující t. zv. „protektorát“, když při svém pochodu českými ulicemi čtli nad každým třetím krámem jména jako Ohnemichl, Orlt, Wiedermann, Hübscher, Wachsmann, Laufberger, Egermeier, Hübschmann atd.! A co hosté z ciziny, které přesvědčujeme o svém právu na tuto zemi, asi říkají těm různým Brosingerům, Schlesingerům, Altrichtrům, Auerhahnům, Tenglerům, Tauchmannům, Rupschlům atd.*¹⁰

Myšlenkové figury a argumenty uplatňující se v tomto degermanizačním diskurzu jsou z evropských dějin dostatečně známé, vždyť jazykový purismus namířený proti galicismům, germanismům či anglicismům doprovázel různé politické konstelace v různých obdobích.¹¹

Ochrana mateřského jazyka už nemá být jen věcí několika specialistů jako dosud, nýbrž všech Čechů: *„Jazyk mateřský nám bude vedle svobody politické a sociální nejvzácnějším pokladem; nebude jej chránit a strážiti už jen několik filologů jako dosud, nýbrž celý národ bez rozdílu třídy a povolání.*“¹²

⁸ Projev byl otištěn v pražských Svobodných novinách 1, 1945, č. 23 ze dne 17. 6. 1945, strana 2. [online] [cit. 2018-06-26]. Dostupné z: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk>.

⁹ Naše řeč, roč. 29 (1945), č. 5-6, str. 127-138. [online] [cit. 2018-06-29]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3897>.

¹⁰ Bohuslav Hála: Několik poznámek k Erbanovu článku „Jména a názvy v nové republice“. In: Naše řeč, roč. 29 (1945), č. 7-8, s. 177-180. [online] [cit. 2018-06-29]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=3909>.

¹¹ Z dnešní perspektivy zaráží eklatantní rozdíl mezi tehdejší a dnešním diskurzem – dnes se hledají stopy dřívějšího soužití a dávných spojníc, dvojjazyčnost má jednoznačně pozitivní konotaci, jazykový kontakt a vzájemné vlivy jsou vnímány jako obohacení a ne jako kontaminace. Opět se tak ukazuje konstruktivní charakter skutečnosti a iluze absolutní hodnoty významů.

¹² Čistota mateřského jazyka se stává veřejným zájmem. in: Naše řeč, roč. 29 (1945), č. 5-6, s. 127-138. [online] [cit. 2018-06-26]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3897>.

Zajímavou osobností a v jistém ohledu příznačnou figurou byl lingvista František Jílek-Oberpfalcer. Jeho dvě spíše než jazykovědná jazykově politická pojednání z let 1945 a 1946 nazvaná *Krásná, čistá, svatá řeč mateřská* a *Počestěme svá příjmení* se věnují charakteru, historické úloze a dnešní funkci českého jazyka. První dílko je zaměřené mj. na vzájemný vztah jazyka a mentality a přináší nejprve obecný a v podstatě správný poznatek, že se mentalita (jako soubor postojů, způsobů myšlení apod.) vždy odráží v jazyce – jen je tento závěr bohužel prezentován na pozadí tehdy v podstatě nevyhnutelné myšlenkové konfigurace lapené ve výlučně národních kategoriích. Jílkova-Oberpfalcerova charakteristika jednotlivých jazyků je sice založena na konkrétním a detailním kontrastivním pozorování výrazů a obrátů, nezůstává ovšem neutrální, nýbrž má po-suzující – a v případě němčiny důrazně od-suzující – charakter. Jednotlivé metafory skládá do metaforických polí, v nichž (za tichého předpokladu jejich konceptuálního charakteru) nachází výrazné rysy mentality mluvčích jazyka, ze kterého vzešly: „v němčině to řinčí zbraněmi a válkou“.¹³

V druhé části knihy *Krásná, čistá, svatá řeč mateřská* jsou otištěny přednášky pronesené na tzv. „manifestačním večeru“ konaném v Praze 4. července 1945 Kruhem přátel českého jazyka, mj. od M. Pujmanové, O. Wünsche a P. Eisnera. Tuto akci hojně reflektoval lokální i celostátní tisk, reakce na ni najdeme dokonce i v rubrice „Dopisy čtenářů“.

*Četl jsem ve vašem listě článek „O krásné mateřské řeči“. Byl to referát o přednášce, na níž mluvili: Pujmanová, Oberpfalcer, Eisner, Wunsch, Schams aj. Jindy čtu ve vašem listě jména jako Träger, Mühlstein, Fürth a podobně. Sám se jmenuji Lang, ale již po revoluci jsem si zažádal o změnu jména na Lukáš. - J. Lang, vbrzku Lukáš, Praha.*¹⁴

Jak jsme již několikrát zmínili, tvoří propria zcela specifickou část lexika, která je v určitém smyslu těsněji spjatá s identitou než jeho apelativní vrstva - proto se plánovaná „očista“ týkala (hlavně) jich. Činnost komisí vytvořených speciálně za účelem systematického přejmenování ulic, vesnic, měst i krajinných útvarů byla jistě i určitým aktem (znovu)ovládnutí prostoru.¹⁵ Podobná kampaň měla probíhat i v oblasti vlastních jmen osobních, především příjmení, neboť německá podoba mnohých z nich byla vnímána jako ošklivá skvrna na hladkém obličejí nové republiky. Na stránkách časopisu *Naše řeč*¹⁶ se v emocionálně vypjaté atmosféře

¹³ F. Oberpfalcer, 1945, s. 33.

¹⁴ Svobodné slovo, roč. 1 (1945), č. 53, s. 3. V digitalizované formě online. [cit. 2017-10-10]. Dostupné z: <http://kramerius.cbvk.cz/search/>.

¹⁵ Srov. k tomuto tématu zajímavé informace u J. Matúšové (2015) a M. Hlavačky, 2012.

¹⁶ Založena 1916, příspěvky k různým jazykovědným tématům a pravidelná rubrika „Jazyková poradna“. Vydavatel Ústav pro jazyk český AV ČR. [online] [cit. 2018-06-29]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/>.

roku 1945 rozpoutala vášnivá debata o nutnosti změn „Jmen a názvů v nové republice“, jak zněl titulěk jeho iniciačního článku.¹⁷ Příznačná pro jazykově kritické postoje této doby je excitovanost namísto věcné argumentace, subjektivní až zcela nahodilá kritéria („pěkný“, „nepěkný“, „libě znějící“, „urážející sluch“) a výrazný morální impetus („Máme mnoho **dobrých, poctivých** Čechů, kteří [...] požádali o změnu jména [...].“ Zvýraznění M. E.)¹⁸:

*„Necítíme-li mnohá německá jména jako nevhodnou a velmi často i nevkusnou osobní přítěž, je to jen svědectví, že je náš cit pro jazykový libozvuk řádně otupen. A nejen ten, nýbrž i cit národní.“*¹⁹

I v tuto dobu a v tomto kontextu se ovšem najdou hlasy (ve výše zmíněné debatě právě Karel Erban), které v kontrastu s citovými výlevy maskujícími se jako (vědecká) jazyková kritika, opakovaně apelují na zdravý rozum, varují před donucovacími akcemi všeho druhu a poukazují na specifický areál česko-německého jazykového kontaktu.²⁰ Oprávněnost argumentu, že neochota vzdát se svého „krkolomného a neufonického“ německého jména pramení ve většině případů z niterné a emocionální vazby k rodinné tradici, potvrzuje sám průběh kampaně. Výzva byla sice vidět i slyšet v každých novinách, na mnoha místech vznikly přejmenovací komise, byly vytvořeny výhodné administrativní podmínky - konkrétně výrazně snížený poplatek za změnu jména, přesto ji však neuposlechlo tolik občanů, jak by si její iniciátoři přáli. Známý a často citovaný článek *Přikročme bez odkladu k počestění jmen* docenta „Univ. doc. dr.“ Karla Kácla²¹ dobře ilustruje odhodlanost samozvaných obránců jazyka a jejich nekompromisní pohotovost ke generálnímu úklidu:

*„Odgermanizování celého našeho života - i ve jménech - stalo se dnes naprostou nutností. [...] Bohužel však věci pokračují velmi pomalu i přes tuto výzvu. [...] Z toho je vidno, že věc nemůže býti ponechána dobrovolnému rozhodování jednotlivců, kteří si zřejmě nejsou vědomi odpovědnosti, kterou zde mají, a že bude musit být řešena buď zákonem neb jiným způsobem, který zákon nahrazuje.“*²²

¹⁷ Karel Erban: Jména a názvy v nové republice. In: Naše řeč, roč. 29 (1945), č. 3-4, s. 76-79. [online] [cit. 2018-06-29]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3883>.

¹⁸ Bohuslav Hála: Několik poznámek k Erbanovu článku „Jména a názvy v nové republice“. In: Naše řeč, roč. 29 (1945), č. 7-8, s. 177-180. [online] [cit. 2018-06-29]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=3909>.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Karel Erban: Odpověď k Hálovým poznámkám. In: Naše řeč, roč. 29 (1945), č. 7-8, s. 180-183. [online] [cit. 2018-06-29]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=3910>.

²¹ *Přikročme bez odkladu k počestění jmen*. In: Svobodné slovo, roč. 1 (1945), č. 46, strana 2. V digitalizované formě online. [cit. 2017-10-10]. Dostupné z: <http://kramerus.cbvk.cz/search/>.

²² Ibid.

Ale ani důrazné proklamace a emotivní výzvy nebo konkrétní příklady prominentních osobností, které se snažily jít příkladem (jako profesor lingvistiky František Oberpfalcer, který si roku 1946 změnil příjmení na Jílek), neměly nijak velký účinek. Není v intencích této studie reflektovat všechny potencionální důvody, o kterých lze vzhledem k nedostatku konkrétních pečlivě zdokumentovaných případů z velké části stejně pouze spekulovat, ale nejzásadnější je pravděpodobně již zmíněná citová vazba jedince na jeho jméno, které vnímá jako nedílnou součást sebe sama a které reprezentuje souřadnice rodinných „pout“ propůjčujících mu stabilitu, takže požadavek změny jména musel být nutně vnímán jako nepřípustný zásah resp. útok na vlastní identitu - v nesrovnatelně vyšší míře než u jmen místních.

Bylo by jistě zajímavé pojednat i o konkrétních případech změny jména, o osudech za ní stojících či jejich aktérech, jako to učinila Jana Matúšová ve své publikaci *Německá jména v češtině*, nám však historický kontext degermanizačních snah poválečné doby poslouží především jako podklad pro načrtnutí základních tendencí ve fondu německých příjmení v češtině a jejich lepšímu pochopení.

Frekvence výskytu v roce 1948

Několik obecných úvodních poznámek ke specifikům všech tří korpusů a rámcovým podmínkám kvantitativní analýzy viz oddíl **Německá příjmení v jižních Čechách ve 20. století, 20. léta 20. století / České Budějovice**

1.	ŠVARC
2.	POUZAR
3.	MAJER
4.	SCHUSTER
5.-6.	WOLF
5.-6.	BÖHM
7.	NEUBAUER
8.-9.	SCHMIDT

8.-9.	FIŠER
10.	NEUMANN
11.	FRIED
12.-13.	EDELMANN
12.-13.	TIBITANZL
14.	BAUER
15.	ZIKMUND
16.-17.	LENC
16.-17.	KAISER
18.-19.	FENCL
18.-19.	WEISS
20.	LIEBL
29.	<i>KLOMFAR</i>
39.-43.	<i>FAJTL / FOJTL</i>
46.-48.	<i>SCHESTAUBER</i>
46.-48.	<i>HONETSchLÄGER</i>
62.	<i>PLOJHAR</i>